ESPAI DE NATURA

La pedra seca a la Sénia

Carlos Garcia Martí
Natàlia Jiménez Mestre
Víctor Reverté Querol
Arabogues

Introducció: L'expansió de l'agricultura

Podem definir l'arquitectura popular de la pedra seca com un conjunt de construccions on l'element bàsic és la pedra, col·locada en filades sobremuntades sense cap material que les uneixi. És una tècnica constructiva que s'ha fet servir en diverses èpoques i indrets i amb un origen tan ancestral i arrelat a la terra com les cultures neolítiques.

No és fins al segle XVIII que al nostre país es produeixen una sèrie de canvis socioeconòmics i un augment de la població que incrementa la demanda de recursos i, de retruc, el nombre de petits propietaris de la terra. D'aquí sorgeix la necessitat de posar en conreu terrenys pobres, incultes o aprofitats per pastures, amb sòls esquelètics i pedregosos i, sovint, amb forts pendents. Així doncs, al nostre territori passem en poques dècades d'un paisatge del segle XVI dominat per la ramaderia, on l'arquitectura de la pedra seca és testimonial, a un paisatge dels segles XVIII i XIX en què s'estenen els cultius de la vinya i l'olivera.

El paisatge

La plana de la Galera i la falda del massís dels Ports acullen una riquesa natural i cultural de gran interès. S'hi troba un paisatge marcat pel cultiu tradicional de l'olivera, que contrasta amb el relleu muntanyós dels Ports. Els barrancs i lligallos semblen solcs que travessen la plana, tots ells recoberts per una vegetació típica mediterrània.

Dins el paisatge del territori hi ha una gran concentració d'oliveres mil·lenàries, algunes d'elles catalogades com a monumentals. Les partides

"Al nostre territori passem en poques dècades d'un paisatge del segle xvi dominat per la ramaderia [...] a un paisatge dels segles XVIII i XIX en què s'estenen els cultius de la vinya i l'olivera."

Barraca situada prop del camí de Miramberga.

Marges a la partida dels Carxols.

dels Domenges (zona del pouet de Martí) i les Sinyoles (pel camí de la bassa d'Homedes) són les zones amb més presència d'oliveres mil·lenàries dins del terme de la Sénia, vinculades a la presència de construccions de pedra seca.

Funcions ambientals del paisatge de pedra seca

Protecció i millora del sòl

La creació de bancals i marges té la finalitat de millorar les condicions de conreu en sòls esquelètics, sovint en vessants amb importants pendents. La modificació que comporta l'aterrassament del terreny provoca, d'una banda, la disminució del pendent i, de l'altra, l'increment de la profunditat del sòl. Així, es dóna un desenvolupament de l'estructura del sòl que permet l'assentament d'una vegetació de major mida i que augmenta la humitat del sòl i la seua fertilitat.

Prevenció d'incendis forestals

Les zones cultivades als vessants de les muntanyes actuen com a tallafocs pel seu caràcter de mosaic, que trenca la continuïtat de la superfície forestal. Per tant, contribueixen a la prevenció d'incendis o, si es produeixen, en faciliten l'extinció.

D'altra banda, si el conreu s'abandona es produeix una evolució cap a una vegetació piròfita contínua i homogènia que augmenta el risc d'incendi. Per tant, la conservació de zones margenades, especialment en les parts baixes dels barrancs, hauria de ser una estratègia bàsica en la gestió del territori per a la prevenció d'incendis forestals.

Connectivitat i augment de la biodiversitat

Els milers de quilòmetres de marges que conformen el paisatge rural del territori esdevenen un element bàsic en la connexió ecològica entre els diferents espais naturals i són, alhora, juntament amb la resta d'elements de la pedra seca, hàbitat per a multitud de plantes i animals. Així, una gran quantitat d'espècies característiques del nostre territori viuen, es desplacen, s'alimenten o nidifiquen associades en major o menor mesura a les construccions de pedra seca que constitueixen, així, autèntics oasis per a la biodiversitat local.

La geologia

Al territori es poden trobar diferents tipus de roques i, per tant, de matèria primera per a les construccions de pedra seca. No totes, però, són aptes per bastir construccions de pedra seca. El principal tipus de roca utilitzada en les construccions és la calcària. Està formada per carbonat càlcic, com a material únic a les zones de la falda dels Ports. La roca calcària es troba fragmentada, amb superfície llisa. Aquests característiques fan que la pedra es fracturi de forma recta i precisa a l'hora de treballar-la amb el martell.

En canvi, a la partida de les Sinyoles són molt abundants les formacions de conglomerats, roques

Barraca feta amb taperot, prop del camí dels Bandejats.

Barraca de pedra amb falsa volta. Al fons, caseta tradicional amb sostre de teules.

Barraca i marge de grans dimensions a la partida dels Camps.

Mostra de llar de foc amb una menjadora a la dreta.

sedimentàries formades per còdols. Són de superfície irregular i fan de mal treballar. Algunes de les barraques més emblemàtiques del terme estan construïdes amb aquesta pedra. Un altre tipus de pedra molt coneguda al nostre territori és el "toperot" o "taperot", una pedra conglomerada de terres i arenes, que a cop de martell es xafa i dóna una fractura irregular. Aquesta pedra i també els còdols de barranc s'empren principalment per a la construcció de marges.

Els marges i els seus elements auxiliars

Els marges es construeixen en terrenys amb pendent per aguantar la terra de conreu disposada en bancals, protegir-la de l'efecte erosiu de les pluges i augmentar la superfície útil de conreu.

La seua fisiognomia depèn de l'orografia i de les característiques físiques de la pedra emprada. Així, els podem classificar segons diversos trets constructius. Poden ser verticals, esglaonats i inclinats segons l'angle respecte a l'horitzontal. En sentit lineal els podem trobar lineals, corbats, cantoners i raconers. La disposició de les pedres pot ser en pla, en vertical, en diagonal i disposades en espiga, *opus spicatum*.

"Els marges es construeixen en terrenys amb pendent per aguantar la terra de conreu disposada en bancals."

Quant al coronament, pot ser a rastell, filera de pedres inclinades, o en filera plana, ja sigui del mateix gruix o una filera final que anivella l'obra.

Els murs i parets són construccions a doble cara vista amb finalitats semblants als marges. També cal esmentar altres elements associats als marges, com les escales, rampes i portells que s'utilitzaven per superar els desnivells dels marges, els aixoplucs, arneres i armaris, cavitats ubicades dins els marges que servien per guardar estris o la pròpia collita. Finalment, cal esmentar les trones o valones, rodals i cadiretes utilitzades per plantar un arbre i protegir-lo de l'acció de l'arada o el vent.

Els habitatges d'abans: les barraques

Aquests construccions havien de tenir la capacitat d'acollir el pagès i, eventualment, la seua família, a més de l'animal de càrrega. Eren habitades en època de collita o de molta feina al camp. La seua funció principal era la protecció enfront de la climatologia adversa, per la qual cosa tenen uns trets constructius característics: murs gruixuts que aïllen de l'exterior, finestres menudes o inexistents, portal de reduïdes dimensions construït a favor del pendent per evitar l'entrada d'aigües pluvials i encarat al sud per aprofitar la insolació i, en llocs ventosos, una paret més o menys perpendicular a la façana per fer de paravent.

Exemple d'armari a l'interior d'una caseta.

Obertura zenital sense alterar l'estat tensional de la cúpula.

Marge de pedra seca amb escales de voladís.

Interior de la cúpula amb el tancament de lloses.

Marge fet amb lloses.

Existeixen diferents tipus de coronament de la cúpula i diferents muntans i voltes de les portes. A la Sénia, la majoria de barraques estan construïdes amb la tècnica de la falsa volta i les portes acaben amb una llinda plana. S'utilitzen tant en construccions de planta circular com de planta quadrangular. Aquesta tècnica consisteix en la superposició de filades concèntriques de radi cada cop menor, de manera que van tancant l'espai a mesura que s'aproximen entre elles. Per aquesta raó se les anomena, també, voltes per aproximació o avançament de filades. S'utilitzen pedres planeres que es col·loquen amb un cert desnivell cap a l'exterior per tal d'escopir l'aigua de pluja. Aquestes pedres s'aparellen, normalment, sense treballar llevat d'aquelles que formen part dels llocs més delicats, com la cantonada, el brancal o el llindar. El tancament de la coberta es resol, habitualment, amb una llosa grossa que permetia apartar-la per a facilitar la sortida de fums o la ventilació.

Aquestes barraques tenien alguns complements auxiliars que formen part de l'edificació, com les escales posteriors, prestatges i armaris interiors, menjadores, llar de foc i espitlleres per vigilar o caçar.

Les cisternes, basses, aljubs i safareigs quedaven a prop de les barraques per garantir l'aigua per a homes i animals.

L'ofici de margenador

L'actor principal de la construcció amb pedra seca és el petit propietari, el pagès que preparava els camps, arrancava les maleses i anivellava la terra en bancals. Amb el temps, els més hàbils i capaços van dedicar-se a temps parcial o total a l'ofici de margenador. Com el nom indica, el treball principal era construir marges i els elements singulars que aquests precisen.

L'ofici de margenador requereix, sobretot, conèixer la tècnica pròpia de cada tipus de construcció i, en cada cas, la forma i les mesures de la construcció i el tipus de pedra disponible. El margenador necessita d'eines per moure les pedres, treballar-les i col·locar-les al seu lloc. Algunes d'elles són el perpal, el mall, les aixades, el martell, els cabassos, etc.

Detall del tancament de la porta d'entrada a una barraca.

Ratapenada a l'interior d'una barraca.

"L'ofici de margenador requereix, sobretot, conèixer la tècnica pròpia de cada tipus de construcció i, en cada cas, la forma i les mesures de la construcció i el tipus de pedra disponible."

Conclusions

Les barraques de pedra seca són el testimoni d'unes èpoques en què els pagesos disposaven de molt pocs recursos i treballaven amb allò que tenien al seu abast. Podria ser que, a causa de les dificultats econòmiques per les quals passaven, l'únic material que tinguessin a l'abast fos l'abundant pedra dels camps que, a més, era una nosa per al cultiu de l'olivera. Així doncs, l'agudesa d'aquests pagesos-constructors els va fer desenvolupar una tècnica amb la qual construir utilitzant únicament allò de què disposaven, pedra i més pedra. Més endavant, la millora en les condicions de vida i dels recursos econòmics va fer evolucionar aquestes primeres construccions cap a casetes de planta rectangular, amb sostre de teula i revestides de morter de calç, fet que va suposar una millora en les condicions de vida. Aquestes construccions més evolucionades tenien més espai, llar de foc, cisterna, pallissa, llenyer, menjadora per als animals de tir... tota una sèrie d'elements que suposaven un important avenç i que, per tant, van ser un dels motius de declivi de la construcció de la pedra seca.

El paisatge agrícola de la Sénia es caracteritza pel cultiu tradicional de l'olivera, on apareixen una gran quantitat d'elements de pedra seca. Cada vegada hi ha més interès per aquest tipus de construccions, fet que afavoreix la seua valorització i, al mateix temps, la del conjunt del territori. Per aquest motiu, és important garantir la conservació i la protecció dels valors de pedra seca més rellevants, buscant l'entesa entre les propietats privades i les institucions públiques. Aquets elements són recursos patrimonials que es poden donar a conèixer en itineraris culturals i/o naturals, on poden acabar sent un complement a una ruta, moltes vegades existent i que passa per les proximitats d'elements de pedra seca. El medi rural de la Sénia és un territori amb una riquesa patrimonial variada i desconeguda, que cal preservar i al mateix temps aprofitar per donar a conèixer l'entorn del cultiu de l'olivera.

Musaranya depredant un dragó

Bibliografia

Arabogues (2012). *Inventari de pedra seca al territori del Sénia*. Mancomunitat de la Taula del Sénia. No publicat.

Blay Roqué, Jordi (coord.) (2008). *La pedra seca a les comarques de Tarragona*. Tarragona: Diputació de Tarragona.

CODE; COAC (coord.) (2010). *La pedra en sec a les comarques del Baix Ebre i Montsià*. Benicarló: Onada edicions.